
<https://doi.org/10.31392/VAN-2024.49-50.13>
УДК 94:316.4.063.34(477)«1940-1980»

**СПОЖИВЧА КООПЕРАЦІЯ УКРАЇНИ В УМОВАХ РАДЯНСЬКОЇ
СИСТЕМИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 1940-ИХ – 1980-ИХ РР.:
ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ**

Сидорович Олександр Сергійович

доктор історичних наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін., ВП
НУБіП України «Ніжинський агротехнічний інститут», м. Ніжин
e-mail: sydorovith@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0001-6022-0396>

Леміш Наталія Олександрівна

кандидат історичних наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін., ВП
НУБіП України «Ніжинський агротехнічний інститут», м. Ніжин
e-mail: natalem@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-5124-5687>

Литовченко Віктор Петрович

кандидат філософських наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін.,
ВП НУБіП України «Ніжинський агротехнічний інститут», м. Ніжин
e-mail: viktorpl08@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-0532-0188>

***Анотація.** Мета статті – визначення та аналіз історіографічного доробку проблеми споживчої кооперації України другої половини 1940-их – 1980-их років. **Науковою новизною** публікації є комплексний аналіз історіографії проблеми місця і ролі споживчої кооперації в суспільно-політичному та соціально-економічному житті України в другій половині 1940-их – 1980-их рр. **Висновки.** Станом на сьогодні у працях із економічної, аграрної та суспільно-політичної історії України другої половини ХХ ст. розгляд споживчої кооперації УРСР як одного із важливих елементів колгоспно-радгоспної системи аграрного сектору економіки та соціальної інфраструктури українського радянського села залишається доволі фрагментарним. Більшість досліджень, у яких розглядається історія українського села 1940-х – 1980-х років, згадують споживчу кооперацію переважно в контексті соціально-побутових умов життя українського селянства. Заповнюють цю лауну праці навчального характеру (посібники для кооперативних вишів) з історії кооперативного руху та споживчої кооперації, написані дослідниками, що працюють у навчальних закладах сфери управління Укоопспілки. Згадані праці висвітлюють історію споживчої кооперації в різних епохах із відмінними політичними устроями та економічною системою. Це не в повній мірі дозволяє ретельно підійти до кристалізації суті процесів, що відбувались із споживчою кооперацією в певний історичний відрізок часу. Однак спроби об'єктивно підійти до оцінки місця і ролі споживчої кооперації у соціально-економічній історії України другої пол. 40-х – 80-х років ХХ століття, що розпочались лише в період перебудови і з тих пір тривають до сьогодні, потребують подальших зусиль.*

***Ключові слова:** споживча кооперація, Українська РСР, історіографія, українське село.*

Постановка проблеми. Питання історії кооперації в Україні доволі достатньо розроблені у вітчизняній історіографії. Проте на відміну від періоду зародження і становлення кооперативного руху на українських землях у другій пол. XIX – поч. XX ст. чи періоду визвольних змагань та часів НЕПу, проблематика споживчої кооперації післявоєнного періоду залишається ще достатньо малодослідженою.

Метою статті є всебічний аналіз наукових праць і публікацій про розвиток споживчої кооперації України в умовах радянської системи у другій половині 1940-их – 1980-их рр.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Післявоєнний період в історії України радянської доби в багатьох аспектах залишається на манівцях історичних досліджень. Це в повній мірі стосується і розвитку споживчої кооперації в означені роки. Окремі публікації, що з'явилися у другій пол. 1990-х – поч. 2000-х рр. у наукових періодичних виданнях не ставили за мету розгляд історіографії питання. Фундаментальна монографія «Споживча кооперація України», що побачила світ у 2013 р. і охопила весь період існування споживчої кооперації на українських землях починаючи із другої половини XIX ст. в своєму аналізі історичних досліджень в силу масштабності охопленого періоду, не приділила достатньої уваги аналізу праць, що висвітлювали саме післявоєнний період в історії споживчої кооперації України.

Виклад основного матеріалу. Історіографія проблем розвитку й діяльності споживчої кооперації Української РСР другої половини XX ст. традиційно можна поділити на дві частини: «радянську», тобто праці написані до 1991 р., та «сучасну» – наукові розвідки виконані в період після здобуття Україною незалежності. Зрозуміло, що праці радянського періоду мали традиційні хиби гуманітарних досліджень цього періоду, а саме: заідеологізованість, догматичність і, виходячи із цього, далеке від об'єктивності розуміння та трактування проблем села та споживчої кооперації в дореволюційний та радянський періоди, а звідси – так само викривлене визначення місця споживчої кооперації протягом цих історичних відрізків часу. Наразі радянська історіографія періоду 1945 – 1991 років усе ще залишається багато в чому малодослідженою через певну «непопулярність» цього періоду української історії серед широкого кола дослідників і методологічну одноманітність та блідість наукових праць українських радянських істориків. Однак, відповідно до справедливого, на нашу думку, твердження сучасного українського історика В. Яремчука, у ці часи все-таки були фактологічно вартісні дослідження та цікаві регіональні, красзнавчі розвідки, що перебували поза провідними осередками української радянської історіографії [Яремчук, 2018].

Саме тому цінність цього періоду в історіографії означеної теми полягає в можливості отримати додатковий фактологічний матеріал і, порівнявши його із архівними джерелами, оцінити, яку роль насправді (поза ідеологічними гаслами та деклараціями) відводила споживчій кооперації партійно-радянська номенклатура в системі планової економіки та суспільній сфері буття держави.

Насамперед, варто згадати історико-описові праці, що висвітлювали історію розвитку споживчої кооперації Радянського Союзу в цілому, без акцентів на регіональній специфіці. Це роботи, які були видані впродовж десятиліть різними авторами, однак об'єднанні як приблизно однаковою назвою «Потребительская кооперация СССР», так і специфічним призначенням [Климов, 1948; Балашов, 1975; Бланк, 1972; Гукасян, 1962; Кистанов, 1961]. У першу чергу, головним завданням

вищевказаних робіт, окреслюючи історичний шлях пройдений споживчою кооперацією, був показ прогресивності радянської споживчої кооперації порівняно із дореволюційною, котра, як зазначалося, в умовах капіталістичного ладу не вносила суттєвих покращень у важкі умови життя членів тодішніх кооперативів [Потребительская кооперация, 1956]. Ці праці, більшість із яких надруковані у видавництві «Центроспілка», містили інформацію про організаційну структуру системи споживчої кооперації та основні сфери її діяльності (торговельну, заготівельну, громадського харчування та виробничу). Акцент робився на висхідній динаміці показників зростання кількості торговельних закладів та установ громадського харчування на селі, масштабів роздрібного товарообігу тощо.

Окремо в цьому переліку стоїть нарис історії споживчої кооперації СРСР за авторством К. Вахітова, опублікований у останній рік існування радянської держави, у 1991 р [Вахитов, 1991]. Зрозуміло, що бачення історичного шляху, пройденого споживчою кооперацією на хвилі гласності й перебудови, як засвідчує зміст цієї праці, уже змінилося. Зокрема, в ній відверто визнавалось фактичне одержавлення колись самоврядної кооперативної системи, що і призвело до негативних наслідків, головні із яких полягали в розриві природної єдності члена-пайовика й керівних органів кооперативу, в адміністративному нав'язуванні споживчим товариствам і їх районним спілкам планів, економічних нормативів тощо.

До другої групи історично-описових праць радянського періоду можемо віднести кілька нарисів з історії споживчої кооперації вже України. Зазвичай вони формувались авторським колективом, що складався із наукових працівників Львівського торгово-економічного інституту (кузні кадрів для споживчої кооперації УРСР) та керівників Укоопспілки. Вони видавали свої праці до пам'ятних дат. Зокрема, одна із таких робіт побачила світ у 1965 р., що приурочувалася до 100-річчя виникнення споживчої кооперації в Росії, інша – у 1967 р. до 50-річчя «Жовтневої революції [Споживча кооперация, 1965]». Ще кілька праць, авторами яких були багаторічні керівники споживчої кооперації Української РСР (М. Сай, Ф. Колесник), розкривали поточний стан і досягнення в роботі Укоопспілки, стали фактично звітними роботами, присвяченими черговим з'їздам партії [Сай, 1961]. Окремо в цьому списку слід згадати роботу, виконану у 1988 р. авторським колективом на чолі із керівником споживчої кооперації УРСР С. Литвиненко. Як і у вищезгаданій праці К. Вахітова, у цій роботі з'явилось концептуально нове бачення споживчої кооперації та оцінка її ролі в минулому [Литвиненко, 1988]. Під впливом перебудовчих процесів тут уже зазвучали ноти засудження нещодавньої практики втручання в роботу споживчих товариств партійних та радянських органів, відсторонення і призначення на керівні посади без відома пайовиків; виразно констатувалися факти послаблення демократичних основ і кооперативних принципів у діяльності кооперації.

Певну регіональну специфіку в цю умовно українську групу радянської історіографії вносили роботи, присвячені історичному розвитку споживчої кооперації окремих областей. За радянський період подібного типу роботи присвячувались розвитку споживчої кооперації Львівщини, Закарпаття, Тернопільщини та Київщини [Споживча кооперация, 1965]. Знову ж таки їх видання було приурочено до певної «круглої» дати. Зокрема, нариси із історії споживчої

кооперації Львівщини, Тернопільщини та Закарпаття побачили світ до 20-річчя приєднання Закарпаття та 25-річчя приєднання західноукраїнських земель до СРСР.

Зважаючи на завдання всіх цих історичних нарисів, «ознайомити громадськість із багатогранною діяльністю споживчої кооперації України та її досягненнями за роки Радянської влади», вони можуть бути цікаві тим, що вміщують фактологічний матеріал, почасти сконцентрований у графіках і таблицях [Споживча кооперація, 1967].

Велику частину радянської історіографії досліджуваної теми складає значна кількість праць економічного та економіко-політичного характеру. У першу чергу слід згадати збірники праць, статей чи колективні монографії, де публікувались актуальні на той час розвідки та доповіді з різних галузей діяльності споживчої кооперації УРСР: торговельній, виробничий, заготівельній. Їх авторами були наукові та науково-педагогічні працівники, зокрема кооперативних вищих навчальних закладів зі Львова та Полтави, а також із інших центрів кооперативної освіти СРСР (Москва, Новосибірськ, Самарканд) [Вопросы, 1974; Маслова, 1982; Совершенствование, 1973; Проблемы, 1984; Рационализация, 1973].

До зазначеної вище групи праць можна віднести і чималу кількість кандидатських дисертацій економічного профілю, що були присвячені різноманітним аспектам діяльності споживчої кооперації УРСР та СРСР в цілому і які демонстрували значущість споживчої кооперації в тогочасній соціально-економічній системі та політекономічній науковій думці [Салова, 1973; Мустафин, 1966; Жаданов, 1965; Борсук, 1991; Коропов, 1969; Махнюк, 1966].

Надзвичайно багатий фактологічний матеріал щодо діяльності споживчої кооперації чи її окремих галузей міститься в наукових монографіях радянських учених-економістів. До цієї групи праць входять як дослідження виконані на загальносоюзному матеріалі, так і ті, що базувалися на статистико-економічних даних діяльності споживчої кооперації УРСР. До перших можемо віднести роботи В. Апопія, Г. Бучаєва, В. Матусевича, А. Клімова, А. Маслової, К. Раїцького, Н. Байдакова, Є. Аграновського, З. Лехової, Г. Альтшуля, П. Шуляка, В. Хоріна, Н. Писаренка, Б. Зими, А. Гаврилова, Л. Батюти [Апопий, 1977; Бучаєв, 1974; Матусевич, 1976; Климов, 1980; Климов, 1971; Маслова, 1982; Агроновский, 1980; Хорин, 1970; Писаренко, 1979; Аганин, 1981; Батюта, 1979]. До других – праці Г. Гетьмана, А. Плахути та Л. Соломахи [Гетьман, 1985; Соломаха, 1984]. Варто зазначити, що навіть дослідження, виконані на загальносоюзному матеріалі, часто-густо, використовуючи порівняльний метод, співставляли окремі показники діяльності споживчих спілок республік Радянського Союзу у тому числі і УРСР, дозволяючи, таким чином, дещо ширше поглянути на досліджувану тему. Зокрема, в одній із вищезгаданих монографій В. Матусевича аналізується економічний ефект від заходів з технологічного оновлення кооперативного виробництва Укоопспілки та співставляється розмір стимулюючих фондів консервних заводів споживчої кооперації Української та Російської РСР [Матусевич, 1976]. У роботі Г. Бучаєва порівнюється товарообіг кооперативної торгівлі в окремих союзних республіках [Бучаєв, 1981]. У монографії Л. Батюти аналізується розподіл складських площ гуртових баз і торговельної площі магазинів та забезпеченість сільського населення магазинами Укоопспілки та інших республіканських спілок споживчих товариств

СРСР, а також досліджуються економічні показники роботи гуртових міжрайбаз споживчої кооперації УРСР [Батюта, 1979].

Роботи українських радянських економістів дозволяють ретельніше поглянути на окремі аспекти діяльності споживчої кооперації в історичній перспективі. Зокрема, дослідження Г. Гетьмана, опубліковане у 1985 р., присвячено головній галузі споживчої кооперації – торгівлі і є практично єдиним історико-економічним дослідженням виконаним у радянський період, який окреслює весь історичний шлях пройдений кооперативною торгівлею Української РСР. Дві монографії Л. Соломахи, що були видані практично одна за одною в 1968 і 1972 р., засвідчують роль матеріально-технічної бази в розвитку кооперативного виробництва, громадського харчування, торгівлі та заготівель Української РСР. Праці Л. Соломахи з'явилися у період чи не найбільш динамічного кількісного зростання торговельної мережі та зростання капітального будівництва споживчої кооперації й з економічної точки зору намагались обґрунтувати політику радянсько-партійної номенклатури по відношенню до українського села в розрізі споживчої кооперації.

Варто зауважити, що в більшості вищезгаданих праць радянського періоду проблема взаємовідносин міста й села проходить «червоною ниткою». У даному контексті автори цих праць бачили споживчу кооперацію одним із специфічних механізмів до подолання суттєвих відмінностей між містом і селом та, висловлюючись дещо метафоричною мовою тогочасного агітпропа, «стирання граней» між цими двома підсистемами. У такому вирівнюванні/стиранні вбачалась одна із необхідних умов для побудови комуністичного суспільства. Частина праць цього періоду була безпосередньо присвячена саме цій важливій, на думку радянських авторів, проблемі та ролі споживчої кооперації в її вирішенні [Попов, 1964; Дурманова, 1969; Задорожний, 1957; Калашник, 1972].

Однак роль споживчої кооперації у «стиранні граней» вбачалась у них виключно як такої соціально-економічної підсистеми, що забезпечує селян зростаючими обсягами товарів та розбудовує широку мережу установ громадського харчування та побутового обслуговування в сільській місцевості. Натомість, абсолютно замовчувалась практика недостатнього забезпечення села промисловими і продовольчими товарами порівняно із міською державною торгівлею та фактичний визиск селян через систему так званих «зустрічних продажів» і завищену вартість споживчих товарів.

У даному контексті провідна сила, що спрямовувала споживчу кооперацію на подолання «суттєвих відмінностей» вбачалась радянськими авторами у комуністичній партії. Взаємовідносинам між партією і споживчою кооперацією була присвячена ціла група праць як у вигляді суто «пропагандистських» брошур, так і солідних монографій та дисертацій. Зокрема, С. Хільчевский, А. Чернишова та А. Мекешкін захистили дисертації присвячені діяльності партійного керівництва у розвитку та зміцненні споживчої кооперації УРСР у різні історичні проміжки часу [Хільчевский, 1971; Чернышева, 1988; Мекешкин, 1986;]. Окремо у цьому ряду знаходиться колективна монографія «Партия и кооперация», що була фактично основною працею досліджуваного періоду, де узагальнено історичний досвід КПРС з керівництва кооперацією в перші два десятиліття існування радянської влади [Дмитренко, 1978]. Пояснення щодо фактичного одержавлення системи споживчої

кооперації та спрямування її у «аграрне русло» у середині 1930-х років дане на сторінках цієї роботи дозволяє нам визначити офіційну позицію партії із цього питання вироблену на кінець 70-х років ХХ ст. Ця позиція полягала в тому, що стан із розмежуванням сфер діяльності споживчої кооперації (село) та державної торгівлі (місто) склався сам по собі на основі нездатності кооперативної торгівлі конкурувати зі зростаючими обсягами державної торгівлі в містах. Заперечуючи пряме підпорядкування державі споживчої кооперації, автори цієї праці стверджували, що остання, керуючись постановою уряду та партії від 29 вересня 1935 р. «Про роботу споживчої кооперації на селі», нібито сама активно включилась у боротьбу за організацію постачання колгоспного селянства, переключившись із роботи у містах на обслуговування в основному селянства [Дмитренко, 1978].

Такий когнітивний дисонанс став характерним для більшості радянських авторів. У даному випадку він був спричинений намаганням завуалювати очевидні речі, а саме: повне одержавлення споживчої кооперації та підпорядкування її радянсько-партійній номенклатурі. Однак на загальне виставлялась формальна незалежність кооперації як свідчення справжньої «кооперативної демократії». Так, радянський економіст В. Хорін у свою чергу зазначав, що радянська кооперація не відгороджується від держави, так як їх інтереси співпадають, натомість у капіталістичних країнах споживча кооперація вважає формальну незалежність своїм найважливішим принципом. Хоча великі кооперативи, як він стверджував, ставлять свій апарат на службу капіталістичним монополіям [Хорин, 1959].

Такі ж аргументи знаходимо і в інших виданнях. Зокрема, у брошурі «Споживча кооперація і її місце в народному господарстві», розрахованій на масового читача, один із розділів отримав досить виразну назву «Державне керівництво діяльністю споживчої кооперації». У ньому стверджувалося, що споживча кооперація влітається в економічну структуру соціалістичного суспільства, відтак все це зумовлює об'єктивну необхідність загальнодержавного керівництва споживчою кооперацією, спрямування її діяльності для досягнення стратегічних цілей економічної політики партії та держави [Хілько, 1973].

Оскільки основною сферою діяльності споживчої кооперації була торгівля, то історіографічний огляд зазначеної теми не може оминати праці, присвячені історії та поточному стану розвитку радянської торгівлі. Їх автори, передусім економісти: Г. Діхтяр, В. Логвиненко та ін., розглядаючи розвиток радянської торгівлі, виділяють торгівлю споживчої кооперації як важливу складову в забезпеченні мешканців села різноманітними товарами [Діхтяр, 1965; Логвиненко, 1975]. Співставляючи державну торгівлю в містах та кооперативну на селі, автори вищевказаних праць, звичайно ж, визнавали набагато менший рівень забезпечення товарами сільського населення порівняно з мешканцями міст, однак причини такого диспаритету, на їх думку, мали об'єктивне економічне походження, а не свідому дискримінацію сільського споживача. Зокрема, Г. Діхтяр, вказуючи на майже 3-разове перевищення роздрібного товарообігу в перерахунку на душу населення в місті над селом за 1965 р., пояснював його вищою продуктивністю праці у промисловості, ніж у сільському господарстві. І звідси, сам собою випливав логічний висновок – треба підвищувати продуктивність праці в аграрному виробництві [Діхтяр, 1965]. Однак уже через 10 років інший економіст В. Логвиненко у 1975 р. «винайшов» інший спосіб вирівнювання міста й села за цим показником. Мабуть, сумніваючись у здатності

щодо близької перспективи нарощення продуктивності праці селян, він у своїй роботі писав, що обсяг роздрібного товарообігу на душу населення у сільській місцевості зросте сам по собі навіть при збереженні його абсолютних розмірів, зважаючи на зменшення кількості сільського населення [Логвиненко, 1975, с. 30].

Певний концептуальний злам у поглядах на споживчу кооперацію намітився в роки перебудови. Зокрема, у працях економістів цього періоду все промовистіше стала звучати теза про шкідливість адміністративної опіки із боку радянських та партійних органів, про необхідність демократизації кооперативної системи в цілому та використання нових економічних важелів у роботі для збільшення продуктивності праці таких, як орендний та сімейний підряд тощо [Никифоров, 1989].

Причиною таких поглядів економістів були суспільно-політичні зміни, ініційовані новим керівництвом партії, яке в ленінському кооперативному плані вбачало один із рецептів одужання стагнуючої економіки. Посилилася ця тенденція під час обговорення проекту та після прийняття закону «Про кооперацію в СРСР» від 26 травня 1988 р. Так, М. Горбачов у своєму виступі на IV Всесоюзному з'їзді колгоспників, що відбувся напередодні прийняття згаданого закону, 25 березня 1988 р., піддав гострій критиці існуючий стан у системі споживчої кооперації. «Працівники кооперації почувають себе мало не першими на селі, хочуть, щоб люди навколо них ходили і весь час догоджали їм. Це неподобство! Все має бути навпаки. Все треба поставити з голови на ноги. Господарями сільської споживчої кооперації є самі сільські трудівники. Ось хто господар!» – зірвавши овації, промовив радянський лідер [Горбачов, 1988].

Безперечно, окремі аспекти діяльності споживчої кооперації Української РСР та СРСР висвітлювались у працях іноземних дослідників та вчених української діаспори. Серед останніх, у першу чергу, слід назвати І. Витановича та його фундаментальну працю «Історія українського кооперативного руху», видану 1965 р. у Нью-Йорку [Витанович, 1964]. Позбавлений доступу до оперативної інформації та джерел стосовно розвитку кооперації в післявоєнний період, він, тим не менше, за відсутності ідеологічних шор та партійного контролю, був у змозі зробити незаангажовані та логічно вивірені висновки про реальне становище системи споживчої кооперації радянської України. Зокрема, І. Витанович викриває удавану, формальну незалежність споживчих товариств, справедливо зазначаючи, що незалежно від засадничих постанов про правове становище кооперації, її виробничий процес і норми визначають директиви партії й уряду в межах загальнодержавного економічного планування [Витанович, 1964, с. 517]. Дослідник також вірно підмітив допоміжну роль споживчої кооперації по відношенню до колгоспно-радгоспного аграрного виробництва у першу чергу у галузі заготівель. Також І. Витанович відзначив практику застосування кооперативної торгівлі сільськогосподарською продукцією в містах як засобу «рівноважника ринкової ціни між системою державної торгівлі й чорним та колгоспними ринками [Витанович, 1964, с. 519]». У цілому дослідження І. Витановича стало хронологічно першим у історіографії з даної проблеми, де споживча кооперація УРСР післявоєнного періоду отримала дійсно науково-виважений аналіз стосовно її значення та місця у соціально-економічному житті України, а висновки зроблені ним не втратили своєї актуальності і по нині.

В цілому ж серед усієї різноманітності праць західних дослідників радянської доби в контексті означеної проблематики варто назвати роботу сучасної американської дослідниці Julie Hessler «A Social History of Soviet Trade: trade policy, retail practices, and consumption, 1917-1953». Наукова розвідка була виконана на основі широкої джерельної бази, і фактично вперше в англomовній історичній літературі ретельно розглядає питання торговельної політики радянської влади та споживчих практик простої людини. Більшість матеріалу, зібраного і оприлюдненого авторкою в цій праці, стосується державної торгівлі в містах, однак в одному із підрозділів історик розкриває особливості «культурної торгівлі» на селі в період колективізації та опісля неї, справедливо відзначаючи, що наслідком нормування товарної маси став фактично заблокований доступ сільських споживачів до дефіцитних товарів у містах. У подальшому цей диспаритет посилювався низькими закупівельними цінами на сільськогосподарську продукцію, що встановлювалися державою [Hessler, 2004].

Здобуття Україною незалежності звільнило українських дослідників від ідеологічних пут, що призвело до появи нових науково вартісних праць із історії споживчої кооперації у тому числі. Цей інтерес засвідчили як історики, так і економісти, що шукали в недавньому минулому відповіді на питання, як працювати в нових ринкових умовах. Зокрема, у 1993 р. була захищена дисертація Л. Ринейської «Споживча кооперація в Україні в 1931 – 50 рр.», де здійснено спробу проаналізувати мотиви влади щодо початку «аграризації» споживчої кооперації в середині 1930-их роках та подальшого використання кооперативної системи в аграрній політиці держави [Рынейская, 1993]. Однак у працях із історії України, посібниках і підручниках для вищих навчальних закладів, які масово видаються в наш час та наукових монографіях присвячених аграрній та економічній історії, споживча кооперація як важливий елемент соціально-економічного життя, за винятком окремих згадок, практично не висвітлювалась [Економічна, 2006; Панченко, 2000].

Тому, у першу чергу, слід у даному контексті назвати праці виконані викладачами та науковцями вишів, засновником яких є Укоопспілка: Полтавський та Львівський університети економіки і торгівлі. Саме представники цих навчальних закладів за останні двадцять років видали кілька вартісних праць із історії та теорії споживчої кооперації. Зокрема, у 1996 р. побачив світ підручник для студентів кооперативних вищих навчальних закладів «Історія споживчої кооперації України [Історія споживчої, 1996]». У ньому висвітлено основні етапи історії та особливості розвитку споживчої кооперації в різних регіонах України. Окремий розділ присвячено найважливішим теоретичним засадам споживчої кооперації. Саме ця праця та статті окремих науковців і практиків споживчої кооперації, що з'явилися у перші роки після здобуття незалежності, містили перші спроби рефлексій щодо недавнього радянського минулого споживчої кооперації України [Історія кооперативного, 1995].

У збірнику наукових праць, присвяченому історії споживчої кооперації України за у 1996 р., розміщена стаття тодішнього очільника Укоопспілки С. Бабенка [Бабенко, 1996]. Підсумовуючи шлях, пройдений кооперативною системою за роки радянської влади, автор зазначає, що держава нав'язувала споживчій кооперації організаційну побудову, кадрову політику, а чиновники різних мастей

намагались перетворити її на додаток державних структур. Через кілька років, у 2003 р., цей же автор зауважив, що в радянський період, упродовж багатьох десятиліть, за сприяння держави на селі успішно функціонували й розвивалися колективні господарства й споживча кооперація [Бабенко, 2003].

І з цієї важливої зауваги випливає й наступна особливість, що прослідковується як у рефлексіях С. Бабенка, так і поглядах інших науковців в перші роки незалежності на радянську споживчу кооперацію, а саме: розглядаючи споживчу кооперацію вже незалежної України, більшість із них характеризують її як таку, що зберегла основну суть і риси громадсько-господарської організації, незважаючи на диктат із боку держави, однак втрата державної опіки призвела до падіння обсягів діяльності та розпродажу власності [Бабенко, 1996].

Вищевказану тенденцію можна частково простежити й у виданнях, що з'явилися після 1991 р. і були присвячені розвитку споживчої кооперації в окремо взятих областях та районах. Зокрема, за роки незалежності за ініціативи та сприяння окремих облспоживспілок, зазвичай до «круглої дати» (річниці заснування тієї чи іншої обласної чи районної спілки споживчих товариств), були опубліковані нариси, присвячені історії споживчої кооперації Рівненщини, Вінниччини, Криму, Волині, Київщини, Малинської райспоживспілки Житомирщини та Шаргородської – Вінниччини [Кучинський, 2004; Шляхами, 2009; Хлопук, 2009].

Однак пізніше, починаючи із 2000-х років, з'являються вже більш критичні оцінки радянської повоєнної споживчої кооперації. Зокрема, у підручнику «Теорія та історія кооперації», виданому в 2006 р., споживча кооперація радянської доби вже характеризується як додаток до колгоспної системи та вказується на квазікооперативний характер споживчих товариств [Гелей, 2016]. О. Нестуля в статті, опублікованій у 2010 р., вказав, що успіхи повоєнної споживчої кооперації УРСР були досягнуті завдяки посиленню адміністративно-господарських методів управління нею [Нестуля, 2010]. Публікації О. Сидоровича, що стосувались різноманітних аспектів діяльності системи споживчої кооперації (торгівля, заготівлі, громадське харчування) зосереджувались в цілому на виокремленні ролі кооперативної системи як інструмента визиску українського села державно-партійним керівництвом [Сидорович, 2016; Сидорович, 2015; Сидорович, 2014; Сидорович, 2018].

У 2013 р. авторським колективом науковців зі Львова та Полтави (М. Аліман, Л. Войнаш, С. Гелей, В. Гончаренко та ін.) було написано фундаментальну монографію «Споживча кооперація України. Від зародження до сьогодення [Споживча, 2013]». Донині ця праця, спираючись на всі попередні дослідження, найбільш повно висвітлює історію споживчої кооперації на українських землях від її зародження в другій половині XIX ст. і дотепер. Окрім того, зазначене видання відрізняється від попередніх не тільки більшим обсягом, але й ретельно складеним науково-довідковим апаратом, оригінальними тематичними ілюстраціями та світлинами. Все ж її формат та обсяг не дозволяє у повній мірі скласти цілісне уявлення про особливості, функції та значення споживчої кооперації в період часу від завершення Другої світової війни і до розпаду Радянського Союзу.

Висновки. Таким чином, станом на сьогодні у працях із економічної, аграрної та суспільно-політичної історії України другої половини XX ст. розгляд споживчої кооперації УРСР другої пол. 1940-х – 1980-х рр. як одного із важливих

елементів колгоспно-радгоспної системи аграрного сектору економіки та соціальної інфраструктури українського радянського села залишається доволі фрагментарним. Більшість досліджень, у яких розглядається історія українського села 1940-х – 1980-х років, згадують споживчу кооперацію лише побіжно, тобто в контексті соціально-побутових умов життя українського селянства. Заповнюють цю лакуну наративи із історії споживчої кооперації, написані дослідниками, що працюють у навчальних закладах сфери управління Укоопспілки.

Віддаючи належне важливості та необхідності вищезгаданих досліджень з історії споживчої кооперації України для розуміння та усвідомлення процесів соціально-економічних та історичних процесів, все ж варто відмітити, що їх «усеохопність» – розгляд хронологічно усього часу існування споживчої кооперації в різних історичних епохах із відмінними політичними устроями та економічною системою. Це не в повній мірі дозволяє ретельно підійти до кристалізації суті процесів, що відбувались із споживчою кооперацією в певний історичний відрізок часу. Однак спроби об'єктивно підійти до оцінки місця і ролі споживчої кооперації у соціально-економічній історії України другої пол. 40-х – 80-х років ХХ століття, що розпочались лише в період перебудови і з тих пір тривають до сьогодні, потребують подальших зусиль.

Список використаних джерел та літератури

- Hessler, Julie. *A Social History of Soviet Trade: trade policy, retail practices, and consumption, 1917-1953*. Princeton: Princeton University Press, 2004.
- Аганин М. В., Зима Б. В. *Заготовки сельскохозяйственной продукции у населения*. Москва: Экономика, 1981. 80 с.
- Аграновский Е. Д., Музычкин В. И. *Комплексное развитие сети торговли и общественного питания на селе*. Москва: Экономика, 1980. 80 с.
- Апопий В. В. *Экономические связи потребительской кооперации с колхозами*. Москва: Экономика, 1977. 95 с.
- Бабенко С. Г. *Оглядаючись на пройдене... Споживча кооперація України: Іст. та соц. - екон. аспекти*. Київ: Ред. газ. «Вісті», 1996. С. 4 – 13.
- Бабенко С. Г. *Трансформація кооперативних систем у перехідній економіці*. Київ: «Наукова думка», 2003. 332 с.
- Батюта Л. П., Опельбаум Ш. В. *Управление товароснабжением сельской торговой сети*. Львов: «Вища школа», из-во при Львов. ун-те, 1979. 187 с.
- Бланк Г. Я., Быков А. К., Гукасян В. Г. *Потребительская кооперация СССР*. Москва: Центросоюз, 1962. 59 с.
- Борсук И. Г. *Товарные продовольственные ресурсы мелких производителей в системе потребительской кооперации: дис. ... канд. эконом. наук: 08.00.05*. Центросоюз. Киев, 1991. 187 с.
- Бучаев Г. А. *О некоторых проблемах кооперативного движения на современном этапе (Место кооперации в социально-экономическом развитии общества)*. Махачкала: Дагестанское книжное, 1974. 191 с.
- Бучаев Г. А. *Развитие кооперативной торговли*. Москва: Экономика, 1981. 216 с.
- Вахитов К. И. *Потребительская кооперация СССР: учебник [для кооп. техникумов]*. 3-е изд. перераб. Москва: Экономика, 1991. 176 с.
- Витанович Ілля. *Історія українського кооперативного руху*. Нью-Йорк: Товариство української кооперації, 1964. 624 с.
- Вопросы организации и технологии кооперативной торговли : сборник научных трудов / за ред. И. Д. Барчука*. Москва: Центросоюз, 1974. 160 с.
- Вопросы технологии кооперативной торговли: сборник научных трудов / за ред. И. Д. Барчука*. Москва : Центросоюз, 1976. 130 с.

Гелей С. Д., Нестуля О. О. Споживча кооперація України: історичні уроки та реальний шанс її відродження. *150 років споживчій кооперації України: оцінюючи минуле, визначаємо майбутнє*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції присвяченої 150-річчю утворення першого споживчого товариства в Україні та 200-річчю від часу заснування Львівського торговельно-економічного університету. Львів: ЛТЕУ, 2016. С. 13 – 18.

Гетьман Г. А. Кооперативная торговля: развитие, проблемы, перспективы (на материалах Украинской ССР). Харьков: «Вища школа», 1985. 248 с.

Горбачов М. С. Потенціал кооперації – справі перебудови. Виступ на IV всесоюзному з'їзді колгоспників 23 березня 1988 року. Київ: Політвидав, 1988. 48 с.

Дихтярь Г. А. Советская торговля в период социализма и развернутого строительства коммунизма. Москва: Наука, 1965. 392 с.

Дмитренко В. И., Морозов Л. Ф., Погудин В. И. Партия и кооперация. Москва: изд-во политической литературы, 1978. 285 с.

Дурманова Т. И. Роль потребительской кооперации в развитии товарного обмена между городом и деревней. Москва: Экономика, 1969. 77 с.

Економічна історія України: Історико-економічне дослідження в II т. / ред. В. М. Литвин, Г. В. Боряк, В. М. Геєць та ін.; відп. ред. В. А. Смолій; Київ: Ніка-Центр, 2011. Т. 2. 608 с.

Жаданов Д. П. Советская кооперативная торговля в период развернутого строительства коммунизма: автореф. дис. ...канд. экон. наук. Харьков, 1965. 21 с.

Задорожний В. К. Роль потребительской кооперации СССР в укреплении товарных связей между городом и деревней: автореф. дис. на соискание ученой степени ... канд. экон. наук. Москва, 1957. 16 с.

Історія кооперативного руху / Бабенко С. Г., Галюк В. Г., Гелей С. Д. та ін. Львів: Інститут українознавства НАНУ, 1995. 409 с.

Історія споживчої кооперації України: підручник для студентів кооперативних вузів / Аліман М. В., Бабенко С. Г., Гелей С. Д. та ін. Львів: Укоопспілка, інститут українознавства НАНУ, 1996. 383 с.

Історія українського селянства: нариси в II т. / ред. рада: В. М. Литвин (голова), В. М. Даниленко, В. М. Геєць та ін.; відп. ред. В. А. Смолій; авт. кол.: О. В. Андрощук, В. К. Баран та ін. НАН України, Ін-тут історії України. Київ: Наукова думка, 2006. Т.2. 653 с.

Калашник А. Я. О преодолении социально-экономических и культурно-бытовых различий между городом и деревней на современном этапе: Лекция прочитанная для слушателей киевской зональной комсомольской школы [Текст]. Киев: Высшая партийная школа при ЦК КП Украины, 1972. 36 с.

Кистанов Я. А. Потребительская кооперация СССР: исторический очерк. Москва: Центросоюз, 1951. 418 с.

Климов А. П. Потребительская кооперация в системе развитого социализма. Москва: Экономика, 1980. 208 с.

Климов А. П. Потребительская кооперация СССР в новой пятилетке. Москва: Экономика, 1971. 109 с.

Климов А. П. Советская кооперативная торговля. Москва: Центросоюз, 1948. 158 с. Балашов А. С. Потребительская кооперация в СССР. Москва: Знание, 1975. 64 с.

Коропов Л. С. Хозяйственная реформа и эффективность использования оборотных средств потребительских обществ: автореф. дис. ...канд. экономических наук: 599. Москва, 1969. 23 с.

Кучинський М. М., Пашенко М. М. Шаргородська райспоживспілка – 80. Вінниця: ТОВ «Консоль», 2004. 134 с.

Литвиненко С. В., Чугаевский Н. В. Потребительская кооперация на селе. Киев: Урожай, 1988. 72 с. (Развитие кооперации в АПК: опыт, проблемы).

Логвиненко В. К., Радько А. В. Роль торговли в решении задач развитого социализма. Київ: Вища школа, 1975. 32 с.

Маслова А. Д., Дудла А. А. Роль потребительской кооперации в реализации продовольственной программы СССР. Київ: Вища школа, 1982. 40 с.

Матусевич В. А. Повышение эффективности кооперативной промышленности. Москва: Экономика, 1976. 167 с.

- Махнюк В. Р. Вопросы развития общественного питания в сельской местности: автореф. дис. ... канд. эконом. наук. Киев, 1966. 17 с.
- Мекешкин А. М. Партийное руководство укреплением и развитием потребительской кооперации на Украине (1926 – 1937 гг.): автореф. дис. ... канд. истор. наук. 07.00.01. Киев, 1986. 16 с.
- Мустафин Г. Х. Общественное питание потребительской кооперации: автореф. дис. ... канд. экон. наук. Киев, 1966. 18 с.
- Нестуля О. О. Вплив політичних чинників на розвиток споживчої кооперації України: історія і сучасність. *Споживча кооперація України: історичний досвід, сучасний розвиток, стратегічні орієнтири*: збірник наукових доповідей учасників Всеукраїнської науково-практичної конференції, Україна, Київ, 12 жовтня 2010 року. Львів: Львівська комерційна академія, 2010. С. 56–65.
- Никифоров Л. В., Кузнецова Т. Е., Перова Т. Т. и др. Социалистическая кооперация. История и современность / под ред. Л.В. Никифорова. Москва: Наука, 1989. 224 с.
- Огородник М., Голобородько А. Материально-техническая база городской кооперативной торговли сельскохозяйственными продуктами. *Экономика Советской Украины*. 1984. № 8. С. 40 – 48.
- Панченко П. П., Шмарчук В. А. Аграрна історія України: підручник. 2-ге вид. доп. Київ: Знання, 2000. 342 с.
- Писаренко Н. П. Эффективность заготовительной деятельности потребительской кооперации. Москва: Экономика, 1979. 183 с.
- Попов П. А. Потребительская кооперация и экономические связи между городом и деревней. Воронеж: изд-во Воронежского университета, 1964. 104 с.
- Потребительская кооперация в СССР. Москва: Центросоюз, 1956. 50 с.
- Проблемы перспективного развития отраслей деятельности потребительской кооперации: тезисы докладов Всесоюзной научно-теоретической конференции, (г. Москва, 15 – 17 мая 1984 г.). / науч. ред. Барчук И. Д. Москва: Центральное правление ИТО торговли Центросоюза, 1984. 259 с.
- Рационализация работы кооперативных предприятий и условий труда: тезисы доклада на научно-технической конференции по вопросам улучшения условий труда и сокращения заболеваемости работников государственной торговли и потребительской кооперации в г. Кургане 26-28 февраля / науч. ред. Г. Н. Альтшуль Москва: Центросоюз. 1973. 15 с.
- Рынейская Л. С. Потребительская кооперация в Украине в 1931 – 1950 гг.: дис... канд. экон. наук : 08.00.03. АН Украины: Ин-т экономики. Киев, 1993. 160 с.
- Сай М. П. Споживча кооперація України в семиріччі. Київ: Видавництво «Радянська Україна», 1961. 48 с.
- Салова Н. Ф. Кооперативная торговля в системе производственных отношений развитого социализма: автореф. дис. на соискание ученой степени ... канд. эконом. наук: спец. 08.00.01. Свердловск, 1973. 21 с.
- Сидоренко И. Тернопольские кооператоры. Львов: Каменяр, 1966. 60 с.
- Сидорович О. С. Вирішення продовольчої проблеми у 1960-их – 1980-их рр.: місце і роль споживчої кооперації. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Запоріжжя, 2016. Вип. 46. С. 291 – 294.
- Сидорович О. С. Заготівельна діяльність споживчої кооперації УРСР у 1960-80-ті рр. як складова аграрної політики держави. *Вісник аграрної історії*. Київ, 2016. Вип. 15. С. 96 – 103.
- Сидорович О. С. Місто і село: диспаритет у товарному забезпеченні: на прикладі діяльності Укоопспілки у другій половині 1940-их – 1980-их рр. *Гілея*. Київ, 2015. Вип. 92. № 1. С. 67 – 69.
- Сидорович О. С. Особливості та стан забезпечення мешканців села продовольчими товарами в УРСР у другій половині ХХ ст. *Вісник аграрної історії*. Київ, 2018. Вип. 23 – 24. С. 128 – 136.
- Сидорович О. С. Роль Укоопспілки у продовольчому забезпеченні міст УРСР у післявоєнний період. *Вісник аграрної історії*. Київ, 2014. Вип. 8 – 9. С. 138 – 144.
- Совершенствование материально-технической базы кооперативной торговли: сборник науч. трудов / за ред. Лысова И. Г., Шибалева Л. И. Москва, 1973. 116 с.
- Соломаха Л. К. Материально-техническая база (Потребительская кооперация СССР). Москва: Экономика, 1984. 109 с.
- Споживча кооперація Закарпаття за 20 років / за ред. Панченко В. Ф. Ужгород: видав. «Карпати», 1966. 63 с.

- Споживча кооперація Київщини / за ред. Дмитрієвська М. А., Вербник Г. Б. та ін. Київ: Видав. «Урожай», 1967. 79 с.
- Споживча кооперація Львівщини / відп. ред. Луник М.П. Львів: видав. «Каменярь», 1964. 132 с.
- Споживча кооперація України / авт. кол.: С. Г. Сіденко, М. Д. Лепехов та ін.; вид-во політичної літератури України. Київ: Київська книжкова фабрика, 1965. 191 с.
- Споживча кооперація України: від зародження до сьогодення: монографія / М. Аліман та ін.; за заг. ред. С. Гелея. Львів: вид-во Львів. комерц. акад., 2013. 972 с.
- Споживча кооперація Української РСР / авт. кол.: С. Г. Сіденко, Ф. Д. Колесник та ін.; вид-во «Економіка». Київ, 1967. 207 с.
- Стамболін В. А. 80 лет на службе народу Крыма. Симферополь: Таврия, 1998. 280 с.
- Тимошенко В. І., Грищенко Є. І., Кондратюк Р. Ю. Історія споживчої кооперації Малинщини до 90 – річчя дня створення. Малин: Кур'єр, 1999. 34 с.
- Хильчевський С. Ф. Деятельность КП Украины по дальнейшему развитию и укреплению потребительской кооперации (1959 – 1965 гг.): автореф. дис. ... канд. истор. наук: 07.570. Одесса, 1971. 37 с.
- Хилько В. О., Калашник А. Я. Споживча кооперація та її місце в народному господарстві. Київ: Знання, 1973. 48 с.
- Хлопук О. С. Структурні зміни в діяльності Волинської облспоживспілки у період 1939-2008 рр. *Вісник Львівської комерційної академії*. Серія: гуманітарні науки. 2009. Вип. 8. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vlca_Gum/2009_8/14.pdf. (дата звернення: 20.09.2018)
- Хорин В. И. Потребительская кооперация и ее роль в коммунистическом строительстве. Москва: Экономика, 1970. 56 с.
- Чернышева А. А. Партийное руководство развитием потребительской кооперации на Украине (1971 – 1980 гг.): автореф. дис. ... канд. истор. наук: 07.00.01. Киев, 1988. 23 с.
- Шляхами розвитку. Рівненська обласна споживча спілка. 70 років. / Бараш П. Ф. та ін. Рівне: Овід, 2009. 288 с.
- Экономика советской торговли / под ред. М. М. Лифица. Москва: Госторгиздат, 1950. 560 с.
- Яремчук В. Українська радянська історіографія: сучасний стан досліджень. URL: <https://eprints.oa.edu.ua/6883/1/38.pdf> (дата звернення: 20.09.2018).

References

- Aganin, M. V., & Zima, B. V. (1981). Zagotovki selskohozyajstvennoj produkcii u naseleniya [Procurement of agricultural products within the population]. *Ekonomika*. [in Russian].
- Agranovskij, E. D., & Muzychkin, V. I. (1980). Kompleksnoe razvitie seti trgovli i obshestvennogo pitaniya na sele [Integrated development of retail and public catering networks in rural areas]. *Ekonomika*. [in Russian].
- Aliman M., Babenko S. & Helej S. (1996). Istoriia spozhyvchoi kooperatsii Ukrainy: Pidruchnyk dlia studentiv kooperatyvnykh vuziv [The history of consumer cooperatives of Ukraine: a textbook for students of cooperative universities]. *Ukoopspilka*. [in Ukrainian].
- Altshul, G. N. (Ed.). (1973). Racionalizaciya raboty kooperativnykh predpriyatij i uslovij truda [Rationalization of the work of cooperative enterprises and working conditions]. *Centrosoyuz*. [in Russian].
- Apopij, V. V. (1977). Ekonomicheskie svyazi potrebitelskoj kooperatsii s kolhozami [Economic ties of consumer cooperation with collective farms]. *Ekonomika*. [in Russian].
- Babenko, S. H. (1996). Ohliadaiuchys na proidene... Spozhyvcha kooperatsiia Ukrainy [Looking back on the past... Consumer cooperation in Ukraine]. *Red. haz. «Visti»*. [in Ukrainian].
- Babenko, S. H. (2003). Transformatsiia kooperatyvnykh system u perekhidnii ekonomitsi [Transformation of cooperative systems in transition economy]. *Naukova dumka*. [in Ukrainian].
- Babenko, S. H., Haliuk, V. H., & Helej, S. D. (1995). Istoriia kooperatyvnoho rukhu [History of cooperative movement]. *Instytut ukrainoznavstva NANU*.
- Balashov, A. S. (1975). Potrebitelskaya kooperaciya v SSSR [Consumer cooperation in the USSR]. *Znanie*. [in Ukrainian].
- Baran, V. & Danilenko V. (2006). Ahrarna polityka kompartiino radianskoho kerivnytstva [Agrarian policy of the Communist Party-Soviet leadership]. In Smoliy, V. (Ed.). *Istoriia ukrainskoho selianstva: Narysy v 2 tomakh*: 2. (pp. 479 – 485). *Naukova dumka*. [in Ukrainian].

-
- Barash, P. F. (2009). Shliakhamy rozvytku. Rivnenska oblasna spozhyvcha spilka. 70 rokiv [Ways of development. Rivne regional consumer union. 70 years old]. Ovid. [in Ukrainian].
- Barchuk, I. D. (Ed.). (1974). Voprosy organizatsii i tehnologii kooperativnoj trgovli [Issues of organization and technology of cooperative trade]. Centrosoyuz. [in Russian].
- Barchuk, I. D. (Ed.). (1976). Voprosy tehnologii kooperativnoj trgovli [Issues of technology of cooperative trade]. Centrosoyuz. [in Russian].
- Barchuk, I. D. (Ed.). (1984). Problemy perspektivnogo razvitiya otraslej deyatelnosti potrebitelskoj kooperatsii [Problems of future development of branches of activity of consumer cooperation]. Centrosoyuz. [in Russian].
- Batyuta, L. P., & Opelbaum, Sh. V. (1979). Upravlenie tovarosnabzheniem selskoj trgovoj seti [Control of goods supply to rural retail chains]. Visha shkola. [in Russian].
- Blank, G. Ya., Bykov, A. K., & Gukasyan, V. G. (1962). Potrebitelskaya kooperatsiya SSSR [Consumer cooperation in the USSR]. Centrosoyuz. [in Russian].
- Borsuk, I. G. (1991). Tovarnye prodovolstvennye resursy melkih proizvoditelej v sisteme potrebitelskoj kooperatsii [Commodity food resources of small producers in the consumer cooperation system]. [Unpublished Candidate's dissertation]. Kyiv. [in Russian].
- Buchaev, G. A. (1974). O nekotoryh problemah kooperativnogo dvizheniya na sovremennom etape [On some problems of the cooperative movement at the present stage]. Dagestanskoe knizhnoe izdatelstvo. [in Russian].
- Buchaev, G. A. (1981). Razvitie kooperativnoj trgovli [Development of cooperative trade]. Ekonomika. [in Russian].
- Chernysheva, A. A. (1988). Partijnoe rukovodstvo razvitiem potrebitelskoj kooperatsii na Ukraine (1971 – 1980 gg.) [Party leadership of development of consumer cooperation in Ukraine (1971 – 1980)] [Avtoref. dis. kand. ist. nauk]. Kyiv. [in Russian].
- Dihtyar, G. A. (1965). Sovetskaya trgovlya v period socializma i razvernutoho stroitelstva kommunizma [Soviet trade during the period of socialism and extensive construction of communism]. Nauka. [in Russian].
- Dmitrenko, V. I., Morozov, L. F., & Pogudin, V. I. (1978). Partiya i kooperatsiya [Party and cooperation]. Izd-vo politicheskoy literatury. [in Russian].
- Dmytriiivska, M. A., & Verbnyk, H. B. (Red.). (1967). Spozhyvcha kooperatsiia Kyivshchyny [Consumer cooperation of Kyiv region]. Urozhai. [in Ukrainian].
- Durmanova, T. I. (1969). Rol potrebitelskoj kooperatsii v razvitii tovarnogo obmena mezhdum gorodom i derevnej [The role of consumer cooperation in development of commodity exchange between city and countryside]. Ekonomika. [in Russian].
- Getman, G. (1985). Kooperativnaya trgovlya: razvitie, problemy, perspektivy (na materialah Ukrainiskoy SSR) [Cooperative trade development problems and prospects]. Vyscha shkola. [in Russian].
- Helei, S. (Ed.). (2013). Spozhyvcha kooperatsiia Ukrainy: Vid zarodzhennia do s'ohodennia [Consumer cooperation of Ukraine: from the beginning to the present]. Vyd-vo Lviv. komerts. akad. [in Ukrainian].
- Helei, S. D., & Nestulia, O. O. (2016). Spozhyvcha kooperatsiia ukrainy: Istorychni uroky ta realnyi shans yii vidrodzhennia. U 150 rokiv spozhyvchii kooperatsii Ukrainy: Otsiniuiuchy mynule, vyznachaiemo maibutnie [Consumer cooperation in Ukraine: Historical lessons and a real chance of its revival. At 150 years of consumer cooperation in Ukraine: Evaluating the past, we determine the future]. (s. 13–18). LTEU. [in Ukrainian].
- Hessler, Julie. (2004). A Social History of Soviet Trade: trade policy, retail practices, and consumption, 1917-1953. Princeton University Press.
- Hilchevskij, S. F. (1971). Deyatelnost KP Ukrainy po dalnejshemu razvitiyu i ukrepleniyu potrebitelskoj kooperatsii (1959 – 1965 gg.) [Activities of the Communist Party of Ukraine in the future development and strengthening of consumer cooperation (1959 – 1965)]. [Avtoref. dis. kand. ist. nauk]. Kyiv. [in Russian].
- Horbachov, M. S. (1988). Potentsial kooperatsii – spravi perebudovy [The potential of cooperation is a matter of perestroika]. Politydav. [in Ukrainian].
- Horin, V. I. (1959). Tovaroborot potrebitelskoj kooperatsii [Trade turnover of consumer cooperation]. Centrosoyuz. [in Russian].

-
- Horin, V. I. (1970). Potrebitelskaya kooperaciya i ee rol v kommunisticheskom stroitelstve [Consumer cooperation and its role in communist construction]. *Ekonomika*. [in Russian].
- Kalashnik, A. Ya. (1972). O preodolenii socialno-ekonomicheskikh i kulturno-bytovykh razlichij mezhdru gorodom i derevnej na sovremennom etape [About overcoming socio-economic and cultural and everyday differences between city and village in modern times stage]. *Vyssshaya partijnaya shkola pri CK KP Ukrainy*. [in Russian].
- Khilko, V. O., & Kalashnyk, A. Ya. (1973). Spozhyvcha kooperatsiia ta yii mistse v narodnomu hospodarstvi [Consumer cooperation and its place in the national economy]. *Znannia*. [in Ukrainian].
- Khlopuk, O. S. (2008). Strukturni zminy v diialnosti Volynskoi oblsposhyvspilky u period 1939-2008 rr [Structural changes in the activities of Volyn regional consumer unions in the period 1939-2008]. *Visnyk Lvivskoi komertsiinoi akademii. Serii: humanitarni nauky*, (8), 123–132. [in Ukrainian].
- Kistanov, Ya. A. (1951). Potrebitelskaya kooperaciya SSSR [Consumer cooperation in the USSR]. *Centrosoyuz*. [in Russian].
- Klimov, A. P. (1948). Sovetskaya kooperativnaya trgovlya [Soviet cooperative trade]. *Centrosoyuz*. [in Russian].
- Klimov, A. P. (1971). Potrebitelskaya kooperaciya SSSR v novoj pyatiletke [Consumer cooperation in the USSR in the new five-year plan]. *Ekonomika*.
- Klimov, A. P. (1980). Potrebitelskaya kooperaciya v sisteme razvitogo socializma [Consumer cooperation in a system of developed socialism]. *Ekonomika*. [in Russian].
- Koropov, L. S. (1969). Hozyajstvennaya reforma i effektivnost ispolzovaniya oborotnykh sredstv potrebitelskikh obshestv [Economic reform and efficiency of working capital use of consumer companies]. [Avtoref. dis. kand. econ. nauk]. Moskva. [in Russian].
- Kuchynskyi, M. M., & Pashchenko, M. M. (1975). Sharhorodska raispozhyvspilka – 80 [Shargorodsk district consumer association – 80]. *TOV «Konsol»*. [in Ukrainian].
- Laas, N. (2011). Stanovyshche v silskomu hospodarstvi [The position in agriculture]. In Lytvyn, V. (Ed.). *Ekonomichna istoriia Ukrainy: Istoryko-ekonomichne doslidzhennia v 2 tomakh: 2* (pp. 463 – 472). Nika-Tsentr. [in Ukrainian].
- Lific, M. M. (Ed.). (1950). *Ekonomika sovetskoj trgovli* [Economics of Soviet trade]. Gostorgizdat. [in Russian].
- Litvinenko, S. V., & Chugaevskij, N. V. (1988). Potrebitelskaya kooperaciya na sele [Consumer cooperation in rural areas]. *Urozhaj*. [in Russian].
- Logvinenko, V. K., & Radko, A. V. (1975). Rol trgovli v reshenii zadach razvitogo socializma [The role of trade in developed socialism problem solving]. *Visha shkola*. [in Russian].
- Lunyk, M. (Red.). (1964). Spozhyvcha kooperatsiia Lvivshchyny [Consumer cooperation of Lviv region]. *Urozhai*. [in Ukrainian].
- Mahnyuk, V. R. (1966). Voprosy razvitiya obshestvennogo pitaniya v selskoj mestnosti [Issues of development of public catering in rural areas]. [Avtoref. dis. kand. econ. nauk]. Kyiv. [in Russian].
- Maslova, A. D., & Dudla, A. A. (1982). Rol potrebitelskoj kooperacii v realizacii prodovolstvennoj programy SSSR [The role of consumer cooperation in the implementation of the USSR food program]. *Visha shkola*. [in Russian].
- Matusevich, V. A. (1976). Povyshenie effektivnosti kooperativnoj promyshlennosti [Increasing the efficiency of cooperative industry]. *Ekonomika*. [in Russian].
- Mekeshkin, A. M. (1986). Partijnoe rukovodstvo ukrepleniem i razvitiem potrebitelskoj kooperacii na Ukraine (1926 – 1937 gg.) [Party leadership for strengthening and development of consumer cooperation in Ukraine (1926 – 1937)]. [Avtoref. dis. kand. econ. nauk]. Kyiv. [in Russian].
- Mustafin, G. H. (1966). Obshestvennoe pitanie potrebitelskoj kooperacii [Consumer cooperation catering]. [Avtoref. dis. kand. econ. nauk]. Kyiv. [in Russian].
- Nestulia, O. O. (2010). Vplyv politychnykh chynnykiv na rozvytok spozhyvchoi kooperatsii Ukrainy: Istoriia i suchasnist [The influence of political factors on the development of the consumer cooperatives of Ukraine: History and modernity]. In *Spozhyvcha kooperatsiia Ukrainy: Istorychnyi dosvid, suchasnyi rozvytok, stratehichni oriientyry* (s. 56–65). Lvivska komertsiina akademiia. [in Ukrainian].
- Nikiforov, L. V., Kuznecova, T. E., & Perova, T. T. (1989). *Socialisticheskaya kooperaciya. Istoriya i sovremennost* [Socialist cooperation. History and modernity] (L. Nikiforova, Ed.). Nauka. [in Russian].

-
- Ogorodnik, M., & Goloborodko, A. (1984). Materialno-tehnicheskaya baza gorodskoj kooperativnoj trgovli sel'skohozyajstvennymi produktami [Logistics base of urban cooperative trade of agricultural products]. *Ekonomika Sovetskoj Ukrainy*, (8), 40–48. [in Russian].
- Panchenko, P. P., & Shmarchuk, V. A. (2000). *Ahrarna istoriia Ukrainy* [Agrarian history of Ukraine]. Znannia. [in Ukrainian].
- Panchenko, V.F. (Red.). (1966). Spozhyvcha kooperatsiia Zakarpattia za 20 rokiv [Zakarpattia consumer cooperative for 20 years]. *Karpaty*. [in Ukrainian].
- Pisarenko, N. P. (1979). Effektivnost zagotovitelnoj deyatel'nosti potrebitelskoj kooperacii [Efficiency of procurement activities of consumer cooperation]. *Ekonomika*. [in Russian].
- Popov, P. A. (1964). Potrebitelskaya kooperaciya i ekonomicheskie svyazi mezhdum gorodom i derevnej [Consumer cooperation and economic ties between city and countryside]. *Izd-vo Voronezhskogo universiteta*. [in Russian].
- Rynejskaya, L. S. (1993). Potrebitelskaya kooperaciya v Ukraine v 1931 – 1950 gg [Consumer cooperation in Ukraine in 1931 –1950s]. [Unpublished Candidate's dissertation]. Kyiv. AN Ukrainy. In-t ekonomiki. [in Russian].
- Sai, M. P. (1961). Spozhyvcha kooperatsiia Ukrainy v seymyrichsi [Consumer cooperation of Ukraine in seven years]. *Radianska Ukraina*. [in Ukrainian].
- Salova, N. F. (1973). Kooperativnaya trgovlya v sisteme proizvodstvennyh otnoshenij razvitogo socializma [Cooperative trade in the system of industrial relations of developed socialism]. [Avtoref. dis. kand. ekon. nauk]. *Sverdlovsk*. [in Russian].
- Sidenko, S. H., & Kolesnyk, F. D. (1967). Spozhyvcha kooperatsiia Ukrainy RSR [Consumer cooperation of Ukrainian SSR]. *Ekonomika*. [in Ukrainian].
- Sidenko, S., Liepiekhov, M., Majboroda, F., Opel'baum, Sh., Matkovs'kyj, O. (1965). Spozhyvcha kooperatsiia Ukrainy [Consumer cooperation of Ukraine]. *Vydavnytstvo politychnoi literatury Ukrainy*. [in Ukrainian].
- Sidorenko, I. (1966). Ternopolskie kooperatory [Ternopil cooperators]. *Kamenyar*. [in Ukrainian].
- Solomaha, L. K. (1984). Materialno-tehnicheskaya baza potrebitelskoj kooperacii SSSR [Material and technical base of consumer cooperation of the USSR]. *Ekonomika*. [in Russian].
- Stambolin, V. A. (1998). 80 let na sluzhbe narodu Kryma [80 years in service to the people of Crimea]. *Tavriya*. [in Russian].
- Sydorovych, O. S. (2014). Rol Ukoopspilky u prodovolchomu zabezpechenni mist URSSR u pisliavoiennyi period [Ukoopspilka role in the food supply of cities of the USSR in the postwar period.]. *Visnyk ahrarnoi istorii*, (8), 138–144. [in Ukrainian].
- Sydorovych, O. S. (2015). Misto i selo: Dysparitet u tovarnomu zabezpechenni: Na prykladi diialnosti ukoopspilky u druhii polovyni 1940-ykh – 1980-ykh rr [Town and Country: disparity in the product providing an example Ukoopspilka in the second half of the 1940s - 1980s]. *Hileia*, (92), 67–69. [in Ukrainian].
- Sydorovych, O. S. (2016). Vyrishennia prodovolchoi problemy u 1960-ykh – 1980-ykh rr.: mistse i rol spozhyvchoi kooperatsii. [The solution of the food problem in the 1960–1980-ies.: The place and role of USSR consumer cooperatives]. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*, (46), 291–294. [in Ukrainian].
- Sydorovych, O. S. (2016). Zahotivelna diialnist spozhyvchoi kooperatsii URSSR u 1960-80-ti rr. yak skladova ahrarnoi polityky derzhavy [Harvesting of USSR consumer cooperatives in 1960-80-ies as part of the agrarian policy of the state]. *Visnyk ahrarnoi istorii*, (15), 96–103. [in Ukrainian].
- Sydorovych, O. S. (2018). Osoblyvosti ta stan zabezpechennia meshkantsiv sela prodovolchymy tovaramy v URSSR u druhii polovyni KhKh st [Features and situation with providing food for villagers in the Ukrainian SSR in the second half of the 20th century]. *Visnyk ahrarnoi istorii*, (23-24), 128–136. [in Ukrainian].
- Tymoshenko, V. I., Hryshchenko, Ye. I., & Kondratiuk, R. Yu. (1999). Istoriiia spozhyvchoi kooperatsii Malynshchyny do 90 – richchia dnia stvorennia [History of the consumer cooperative of Malyn to the 90th anniversary of its establishment]. *Kur'ier*. [in Ukrainian].
- Vahitov, K. I. (1991). Potrebitelskaya kooperaciya SSSR [Consumer cooperation in the USSR]. *Ekonomika*. [in Russian].
- Vytanovych, I. (1964). Istoriiia ukrainskoho kooperatyvnoho rukhu [History of the Ukrainian cooperative movement]. *Tovarystvo ukrainskoi kooperatsii*. [in Ukrainian].

Yaremchuk, V. (2018). Ukrainska radianska istoriohrafii: Suchasnyi stan doslidzhen [Ukrainian Soviet historiography: Current state of research]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universtyetu "Ostrozka akademiia"*, (27), 242–249. <https://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/6883/1/38.pdf> [in Ukrainian].

Zadorozhnyj, V. K. (1957). Rol potrebitelskoj kooperacii SSSR v ukreplenii tovarnyh svyazej mezhdou gorodom i derevnej [The role of consumer cooperation in the USSR in strengthening trade relations between city and countryside] [Avtoref. dis. kand. ekon. nauk]. Moskva. [in Russian].

Zhadanov, D. P. (1965). Sovetskaya kooperativnaya trgovlya v period razvernutoho stroitelstva kommunizma [Soviet cooperative trade during the period of extensive construction of communism]. [Avtoref. dis. kand. ekon. nauk]. Harkiv. [in Russian].

**CONSUMER COOPERATION OF UKRAINE UNDER THE CONDITIONS OF THE SOVIET
SYSTEM IN THE SECOND HALF OF THE 1940S - 1980S:
HISTORIOGRAPHY OF THE PROBLEM**

Oleksandr Sydorovych

Doctor of Sciences in History, Associate Professor of the Department of Social and Humanitarian sciences,
Separated Subdivision NULESU «Nizhyn Agrotechnical Institute», Nizhyn

Nataliia Lemish

Candidate of Sciences in History, Associate Professor of the Department of Social and Humanitarian
sciences, Separated Subdivision NULESU «Nizhyn Agrotechnical Institute», Nizhyn

Viktor Lytovchenko

Candidate of Sciences in Philosophy, Associate Professor of the Department of Social and Humanitarian
sciences, Separated Subdivision NULESU «Nizhyn Agrotechnical Institute», Nizhyn

Abstract. *The purpose of the article is to define and analyze the historiographic work problems of the consumer cooperative of Ukraine in the second half of the 1940s - 1980s years. The scientific novelty of the publication is a comprehensive analysis of historiography problems of the place and role of consumer cooperation in the socio-political and socio-economic life of Ukraine in the second half of the 1940s -1980s. Conclusions.* As of today in works on economic, agrarian and of the social and political history of Ukraine in the second half of the 20th century consideration of the consumer cooperative of the Ukrainian SSR as one of the important elements of the collective farm and state farm system of the agrarian sector of the economy and social infrastructure of the Ukrainian Soviet village remains quite fragmented. Most studies that look at history of the Ukrainian village of the 1940s - 1980s, remember the consumer cooperative mainly in the context of the social and domestic conditions of life of Ukrainian peasantry. This lacuna is filled by works of an educational nature (manuals for cooperative universities) on the history of the cooperative movement and consumerism collaborations written by researchers working in educational institutions in spheres of management of the Ukoopspilka. The mentioned works shed light on history of consumer cooperation in different eras with different political systems and economic system. This does not fully allow a careful approach to crystallization of the essence of the processes that took place with consumer cooperation in a certain historical period of time. However, attempts to objectively approach the assessment of place and role of consumer cooperation in the socio-economic history of Ukraine in the second half of the 40s - 80s of the 20th century, which began only in the period of reconstruction and since then continue to this day, need further efforts.

Key words: consumer cooperation, Ukrainian SSR, historiography, Ukrainian village.